

MÁRKUS LÁSZLÓ

A kormányzati erők a bethleni uralmi koncepció szolgálatában

A bethleni uralmi koncepció további térnyerése

A frankügy, a Bethlen-kormány illetve elsősorban a miniszterelnök hatalmának legsúlyosabb erőpróbája volt, és Bethlen István teljes győzelmével végződött. A győzelmet kihasználni tudni, védekezésből támadásba lendülni bel- és külpolitikai téren egyaránt — ezt tartotta központi feladatnak a lavírozásban politikai tehetséget nem nélkülöző magyar miniszterelnök. „A magyar politika fordulópont előtt áll” — mondotta 1926. november 16-án egy vigadói nagygyűlésen, a Ház-feloszlatást jelző kormányzói kézirat kihirdetésének napján.¹ Amit Bethlen fordulópontnak nevezett, az tulajdonképpen korábbi kül- és belpolitikai koncepciójának fokozottabb és nyíltabb érvényrejuttatását jelentette.

Bethlen István a dualizmuskori Magyarország politikai porondján az akkori szélsőjobboldal egyik, 1917—18-ban pedig már a legjelentősebb képviselője volt. A Tanácsköztársaság leverése után az ellenforradalmi osztályok hatalmi koalíciójában Bethlen már a „centrumot” reprezentálta, ami nem Bethlen Istvánnak „balra” történő politikai mozgását, hanem az egész politikai spektrum nyílt ellenforradalmi irányba való eltolódásából adódó helyzetét fejezte ki. Bethlen politikai stratégiája és taktikája — ha stratégiája volt egyáltalán — egy kimondottan feudális-abszolutista, tehát lényegében korszerűtlen alapfel fogásra épült, maximális programját a revízió és a dunamedencei magyar hegemónia jelentette. Ezt a maximális programot Bethlen a nemzetközi politikában történő mozgásra, a versailles-i békerendszer elleni feszültség növekedésére, tehát elsősorban külpolitikai tényezőre alapította. A belpolitika alárendelt tényező volt az egész korszakban Bethlen számára, emyiben szélesebb horizontot képviselt az állami bürokrácia fajvédő szárnyánál, amelynek maximális programját a politikai hatalom korlátlan birtoklása töltötte ki. A politikai hatalom korlátlan, abszolutista illetve korszerű, fasiszta formáját tekintve Bethlen és az EKSz között a felszínen formai, módszerbeli különbségek voltak csupán, de ezek a mélyben társadalmi és gazdasági ellentéteket takartak. A koalíció harmadik partnere, a gazdasági szférában domináló fináncőke éppen mert eddig — a Monarchia idején — nem volt képes a politikai hatalom birtokbavételére, — az ellenforradalmi korszakban erre esélyei nemhogy növekedtek, hanem csökkentek — a politikai hatalomban való térnyerést tűzte ki célul és

¹ Bethlen politikai taktikájának egyik jellemző stíluseleme a nyilvánosság előtti sokat sejtető megnyilatkozás volt. Ez alkalommal a főváros polgárságához intézte bejelentésében elsősorban; „... Kétfreonts harcot” hirdetett a „reakció” és a „radikális” áramlatok ellen, és közben a jelölt irányzatok képviselőinek megmutatta a visszavonulás, illetve az egységes pártba való bevonulás „aranyhidját”. Ugyanebben a beszédében külpolitikai modellként Primo de Riverara hivatkozott, mondván: „A forradalmak után a népek nem a szabadság, hanem a rend után vágyakoznak.” Bethlen István gróf beszédei és írásai. Bpest 1933. II. köt. 146—154 l.

miután eleve csak kompromisszumot remélhetett, a koalíció politikai spektrumában a mérsékelt szárnyat képviselte, tehát gyakorlatilag a parlamentáris kormányzás híve volt. Természetesen olyan parlamenté, amelyben túlsúlyát biztosítani képes. Bethlen számára a parlament viszont csak kulisszát jelentett, az EKSz pedig a parlamentet liquidálni kívánta.

Bethlen a parlamentet külpolitikai „fogásnak” tekintette, „fejedelmi” magatartását 10 esztendőes kormányzása során a politikai közvélemény pozitív vagy negatív értelemben, de nyíltan elismerte. Saját pártjának ünnepi emlékalbumában írta róla Almásy László, korábban a párt elnöke, ekkor a képviselőház elnöke, összehasonlítással a régi miniszterelnökökkel: „Bánffy barátaival tanácskozott, Széll az ellenzékkel, Wekerle mindenkivel és Bethlen senkivel.”² A Munkapártot az Egységspártban képviselő „libi”-nek számító Almásy ezt mikszáthi humornak szánta, ám az egységspárt és a parlament kormányzási gyakorlatában a bethleni uralmi rendszer lényegét fejezte ki — kormánypárti megfogalmazásban.

Az 1926 decemberi és 1927 januári országgyűlési választások³ annak a bethleni koncepciónak az irányába estek, amelynek célja az állambatalom autoritativ erőinek növelése volt, egy személy, a miniszterelnök lényegében korlátlan hatalmi pozícióját alátámasztandó. A Ház feloszlata az előírt időnél félévvel előbb történt, mivel Bethlen hamarabb akart szabadulni attól a parlamenttől, amelyben korlátlan többsége volt ugyan, de a legitimista és szociáldemokrata ellenzék még így is okozott számára bizonyos nehézségeket.

Az új, 1925-ben elfogadott választójogi törvény még fokozottabban biztosította a kormánypárt befolyását, csökkentette a választók számát a korábbi 29,5%-ról 26,6%-ra; a 245 képviselőből 199-et nyílt szavazás alapján választottak. A választási küzdelemről maga Vass miniszter is, akárcsak az ellenzéki sajtó, mint „hajtóvadászatról” beszélt. „A választás sorsa akkor dőlt el, amikor a kormány bejelentette, hogy rajtaütéssel hajtóvadászatot rendel el” — írta az Újság. A választás irányításának „parancsnoki” posztján báró Prónay György miniszterelnökségi államtitkár állott, egyike Bethlen igen kevés bizalmasának és talán leghűségesebb hívének. Prónay mindenben Bethlen utasítása szerint eszelekedett, parancsokat kapott és adott, felfelé nem volt ellenvéleménye, az apparátustól a legkisebb kritikát vagy észrevételt sem tűrte el. Prónay György és a két miniszterelnökségi titkár, Fogler Béla és Kassay Farkas Béla olyan „parancsuralmi” módon jártak el a jelöltek kiválasztásánál, tehát az egységspárton belüli klikkharcok eldöntésében, hogy a választások után 1927 márciusában „palotaforradalom” tört ki ellenük, báró Perényi Zsigmond vállalta az „ultimátum” átadását Bethlennek, ennek következménye volt Prónay és a két titkár távozása. Bethleni utasítás értelmében általában a „csizmás kispapokat” fogadták el a pártban hivatalos jelöltnek, de a párton belüli „demokrácia” jelszavával engedélyezték a nemhivatalos egységspárti jelöltek fellépését is. A döntés ezekben a kerületekben azután a közigazgatási vezetőknek a kezében volt, társadalmi szolidaritásuk a legtöbb esetben a nem hivatalos jelölt mellé állította az apparátust, nem politikai, hanem társadalmi szempontból vezéreltetve. A „csizmások” ugyanis semmivel sem képviseltek politikailag „radikálisabb” álláspontot, hiszen a stallumért és nem valamiféle elvi megfontolásból csatlakoztak Bethlenhez.

² Bethlen István gróf miniszterelnöksége tizedik évfordulójára 1924–1931. — Emlékalbum, kiadja: Az Egységspárt; szerkesztette: Berecz Sándor dr.; Bp. 1931. 39. l.

³ *Sárdi Anna*: Az 1926-os választások; kézirat.

Bethlen választási hadjáratának éle a szociáldemokraták ellen irányult, a liberálisokat is a szociáldemokraták ellen kívánta kijátszani — folytatva ebben korábbi taktikáját. Rassay személyében vélte megtalálni azt a liberálisokként fellépő polgári vezetőt, aki mögé tömöríthető a polgári liberálisok jobbszárnya, így szigetelve el a még Vázsonyit és közvetlen híveit is „radikálisnak” jelzett legitimista demokratákat. Bethlen ezirányú törekvését segítette Ugron Gábor csatlakozása az Egységespárthoz. Ugron a „hidat” volt hivatott képezni az új fővárosi kormánypárt és Rassayék között a fővárosi politikában. Hasonló szándék vezette Bethlent báró Szerényi József, Márkus Jenő és Huszka Vilmos „megnyerésében” is. Az egységespárti képviselőgárda „megbízhatósága” indexének erősítését szolgálta az a törekvés is, hogy az államapparátusból igen nagy számban léptek fel jelöltnek a választáson, így a miniszterek titkárai (Klebensberg és Vass miniszterek két-két titkára). A szociáldemokraták ellen a „ráfekvés” taktikáját is alkalmazták, minisztereket jelöltek a törvényhatósági jogú városokban a szociáldemokrata jelöltekkel szemben (Bud János Békéscsabán, Szeder Ferenc, Vass József Szombathelyen, Saly Endre, Sztranyavszky Sándor Salgótarjánban Klárik Ferenc ellen). Ezeket a helyeken mindenütt az egységespárt jelöltjei győztek.

A terror olyan méretű volt a nyílt szavazásos kerületekben, hogy több vármegyében csak a hivatalos és nem hivatalos egységespárti jelöltek mérköztek (Borsod, Gömör, Zemplén). Külön belügyminiszteri rendelet szabályozta a választásokra kiadott sajtótermékeket és szigorított eljárásokat fogantatosított. Különös figyelmet fordított a rendelet minden olyan sajtómegnyilatkozásra, amely a földbirtokreformra irányult. A szociáldemokrata jelöltekkel szemben a rendőrség, csendőrség és a detektív testület direkt módon és nem egy alkalommal fellépett.

Az országgyűlési választáson 12 párt 516 jelölttel indult (kétszerese az országgyűlési képviselők számának), a képviselők 40 százaléka egyhangú választással — ellenjelölt nélkül — került a parlamentbe (1920-ban ez 20%, 1922-ben 11% volt). A választások eredményeként 170 egységespárti képviselő került a parlamentbe, a vele szövetséges kereszténypárt 35 mandátumot kapott. A fajvédők száma — pártkeretek szerint — négyre zsugorodott, a kilenc pártonkívüliből öt volt kormánytámogató, a demokraták kilenc, a szociáldemokraták tizennégy mandátumot szereztek. Szilágyi Lajos mint a „kispolgárok pártjának” képviselője került a parlamentbe, ellenzéki programmal, hogy azután ismét visszakanyarodjék oda, ahonnan elindult — a jobboldalra. 48-as kossuthpárti programmal egy, agrárpárti programmal (Gaal Gaszton vezetésével) három képviselő jutott a parlamentbe. A legsúlyosabb vereség a szociáldemokrata pártot érte (10 mandátum elvesztése), a fővárosban 59 789 szavazattal kaptak kevesebbet mint 1922-ben (ez egyedül itt 3 mandátumot jelentett); a peremterületen 16 704 volt az elvesztett szavazat (egy mandátum).

Az új képviselőház összetételében a legszembetűnőbb az állami tisztviselők számának jelentős emelkedése, részben a nagybirtok és a kisbirtok képviselőinek rovására (a vármegyei tisztviselőkből lett képviselők a létszám egyhatodát képezték). Az egységespárton belül mutatkozik ez a változás döntő módon: 170-ből 69 az új képviselők száma, tehát igen jelentős a fluktuáció (ezekből 22 állami és vármegyei tisztviselő). Az 1927 januárjában összeülő országgyűlés a törvényhozó hatalomban az autoratív tendenciák további térnyerését jelezte és a kormányzati rendszer élén álló Bethlen István hatalmi súlyát erősítette, kormányzati taktikájában újabb, jelentős győzelmet jelentett.

Ezt a taktikai célt szolgálta a felsőház létrehozása, ami újabb hadállást biztosított Bethlen számára egyrészt a legitimitást „jogfolytonossági” politikai agitációja és befolyása, másrészt a radikális, főleg szociáldemokrata törekvések „törvényes” ellensúlyozására. Ezt értette Bethlen a valóságban „a korszerűen megreformált felsőház” alatt és egyben újabb fegyvert a szociáldemokrácia szétveréséhez. Ez a szociáldemokrácia — Bethlen a felsőházi törvényjavaslat során jelentette ki a parlamentben — „tönkretette az egész Magyarországot, amelyet ezer éven keresztül a magyar nemesi osztály tartott fenn és védett meg”.⁴

Az országgyűlési választások és a felsőház létrehozása Bethlen hatalmi politikájában jelentős taktikai eredményét dokumentálta. Az eredmény — amint Propper Sándor találóan megállapította — a társadalmi ívnek Bethlen által megvont vonala lett, amely „Reich Koppel ortodox főrabbitól (89 éves) Héjjas Iván (36 éves) orgoványi terroristáig terjedt”.^{4a} A „nemzeti egység” kulisszája Bethlen uralmához. Hogy mennyire kulisszának tekintette, azt nem is titkolta — még a nyilvánosság előtt sem. Éppen az uralmát nagyban — hivatalosan — megszilárdító választások után jelentette ki egy zalaegerszegi pótválasztási kortesgyűlésen: „Meggyőződésem az, hogy ennek a nemzetnek erős vezetésre van szüksége. Ez a nemzet nagyot tudott mutatni a múltban, de mindig csak akkor, ha erőskező vezetés alatt állott, de nem elég az erős kéz, ehhez bizalom is kell a nép soraiból. Én nem elégedhetem meg azzal a bizalommal, amelyet esetleges parlamenti, momentán kialakult többség adhat . . . Ha megvan ez a bizalom, akkor ne követelje senki tőlem, hogy rothadt kompromisszumokra menjek be oly kérdésekben és oly tényezőkkel, amelyeknek munkáját ártalmasnak tartom erre az országra.”⁵ A „rothadt” kompromisszumok elutasításának a hirdetése taktikai — demagóg — húzás volt a valóságban. Bethlen ugyanekkor kihívóan hirdette: „Én agrárius voltam már abban az időben, amikor azok, akik ma ilyeneknek vallják magukat, még a földdel nem is foglalkoztak.” Elsősorban az agráriusok szövetségét kereső fajvédőknek szólt ez a kijelentés, takaróul a merkantil irányzatnak tett kedvezményekért. Bethlen taktikája a továbbiakban is olyan belpolitikai kompromisszumok sorozata volt, amelyek főismérve a különböző — erőtlen, leterrorizált vagy szervezetileg gyenge — ellenzéki politikai csoportoknak, pártoknak vagy áramlatoknak egymás ellen való kijátszásával jellemezhető.

Az 1926/27-es választások utáni periódusban Bethlen — miután sikerült mind a jobb- mind a baloldali ellenzéket szervezetileg is lényegesen legyengíteni —, koncentrált támadásba lendült a szociáldemokrácia és a mögötte sejtett kommunista mozgalom illetve szervezkedés szétverésére — elsősorban vidéken. A belügyminiszter 1927. május 20-i bizalmas utasítása valamennyi főispánhoz ezt a terrorpolitikát reprezentálta: kétheti jelentést kér a földmunkásmozgalmak és aratósztrájkok előkészületeiről, alaposan megindokolva politikailag, miután — mint az utasítás megállapítja: „az aratósztrájk csak egyik eszköze annak a munkának, amelynek végcélja a földműves osztályt, főként a mezőgazdasági munkásságot és cselédséget a szociáldemokráciának vagy a kommunizmus elvei-

⁴ Magyarország és a nemesi osztály azonosságának hangsúlyozásán túl külön kiemelte Bethlen az erdélyi nemességet: „évszázadokon keresztül ami magyar volt ebben az országban és ami szabadság évszázadokon keresztül fennállott ebben az országban, azt ez az ország az erdélyi fő- és köznemességnek köszönhetette.” — *Bethlen István*: i. m. II. köt. 145. l.

^{4a} *Propper Sándor*: Kapuzárás után — Szocializmus 1928. aug. 282. l.

⁵ *Bethlen*: i. m. II. köt. 186. l.

nek megnyerni és beszervezni. Ennek a törekvésnek a legesekélyebb mértékű sikere is könnyen végzetessé válhatik az állam rendjére, közbiztonságára . . .” A közigazgatás hozza létre a bizalmi emberek besugó hálózatát, mert a csendőrség, rendőrség nem elég — szól az utasítás, megjegyezve, hogy az állami rendőrség már kiegészítette a városokban ezt a hálózatot. A bizalmi hálózat létrehozásához szükséges költségvetés igénylését kéri a körrendelet. Ennek a szervezetnek a kiépítése nagy mértékben előrehaladt. A miskolci főispán már négy nap múlva válaszolt: 400 pengőt kért Reisinger szociáldemokrata képviselő megfigyelésére, aki — állítólag — bejelentette, hogy földalatti szervezkedést fog folytatni. (Reisinger kommunista kapcsolatait az látszott alátámasztani, hogy második felesége 8 1/2 évi fegyházra volt elítélve kommunista szervezkedés miatt.)⁶

A legkisebb gyanús szociáldemokrata vidéki kapcsolatok elegendőnek bizonyultak országos nyomozás megindításához, így került sor a Cörvina Általános Biztosító elleni vizsgálatra, amelyre a belügyminiszter 1927. április 26-i — valamennyi főispánhoz intézett — körrendelete adott utasítást.⁷ A „nemzetvédelmi” intézkedéseket, — elsősorban az állami alkalmazottakkal szemben — a kormányzat állandóan napirenden tartotta, így a választásokon egy demokrata képviselőjelölt melletti állásfoglalás is retorziókat vont maga után,⁸ egyszerű feljelentés következménye házkutatás,⁹ levél egy emigráns kommunistától felterjesztve a belügyi h. államtitkárhoz,¹⁰ a Népszava falusi megjelenése azonnali elkobzást jelentett,¹¹ az apparátus kézbentartásának egyik főszekőze pedig a kinevezések állandó főispáni kontrollja volt. Ez utóbbit a belügyminiszter 1928. dec. 16-i körlevele rendelte el, minisztertanácsi döntésre hivatkozva.¹² A közigazgatási terror baloldallelenez működéséhez tartoztak az állandó közbiztonsági razziák,¹³ amelyeket a minisztertanács is napirenden tartott, elsősorban a „Galiciából beszivárgott” zsidók összeszedésére.¹⁴ Bethlen állandóan rajta tar-

⁶ PI-BM VII. res. 1930—7—3721.

⁷ Az országos nyomozást a székesfehérvári rendőrség 1926. júl. 1-i jelentése alapján rendelte el a belügyminiszter. Az indok az a vádpont volt, hogy a biztosító ügynökei Népszava előfizetőket gyűjtenek. A belügyminiszter utasítása 40 ügynökről tesz említést, akik főleg Heves, Borsod, Csanád, Csongrád, Vas, Győr és Esztergom megyékben működtek. PI-BM VII. res. 1930—7—3721.

⁸ Pestmegyei Levéltár Főispáni biz. 1926—26. Főszolgabírói jelentés számolt be arról, hogy Monoron és Üllön hordárok, iskolaszolgák, sőt egyes fegyőrök is az egységespárti jelölttel szemben Pakots József demokrata jelölt mellett agitáltak. A főispán ezek hivatali feletteseit, Rocsits Endre MÁV üzletigazgatót, Csath Béla postafőigazgatót, Szél Árpád HÉV igazgatót és Padányi Andor tanfelügyelőt utasítja a retorziók megtételére (1926. nov. 4.).

⁹ Görög István, Rajcsik János, Faragó Mihály, Virág János jakabszállási lakosoknál a kiskunfélegyházi főszolgabíró jelentése alapján házkutatást tartottak. Pestmegyei Levéltár Főisp. biz. 1927/104.

¹⁰ Gyetvai János emigráns kommunista levelét, amelyet Balogh Károlynéhoz írt, felküldték Issekutz Aurél h. államtitkárhoz. Pestmegyei Levéltár Főisp. biz. 1927/105.

¹¹ Pestmegyei Levéltár Főisp. biz. 1928/103. Kistarasán elkobozták a Népszava 1928. aug. 6-i 2 db különkiadását.

¹² Pestmegyei Levéltár Főisp. biz. 1928/139. Scitovszky belügyminiszter 4857/1928 eln. sz. körlevele, amelyre azért került sor, mert tudomására jutott, hogy eddig nem keresték meg minden esetben a főispánokat minden egyes kinevezés esetében.

¹³ Pest megyében az 1929. dec. 3-i jelentés szerint 3002 személyt vizsgáltak felül a megtartott razziák során. Pestmegyei Levéltár Főisp. biz. 1929/131.

¹⁴ OL K 27 1927. szept. 23-i minisztertanács jegyzőkönyve. Scitovszky bejelentette, hogy „ezeket a razziákat ő kezdeményezte, mert a nem kívánatos külföldieknek az országba való beszivárgása már igen terjedelmes mérvet öltött. Ez ellen védekezniünk kell és ezért a rajtátűéseket szükségesnek és indokoltnak tartja. Bár a razziák terén legközelebb enyhítések

totta a szemét a munkásmozgalmon, a rendőri jelentéseket közvetlenül kapja és maga intézkedik, ő utasítja pl. a belügyminisztert, Szcitovszky Bélát¹⁵ fél-évvel a választások után a szociáldemokrata szervezkedés fokozottabb ellenőrzésére. A belügyi államtitkár az apparátus erejének tudatában jelenti a minisztertanácsra 1927 nyarán: „a munkásság nem mer mozgolódní”.¹⁶ 1927 őszén elegendő Bethlen egy intése, és az országgyűlés elnöke megvonja a szót Propper Sándor szociáldemokrata képviselőtől.

Bethlen taktikája: a polgári liberálisok leválasztása a szociáldemokratáktól sikeresen haladt előre, ebben támaszkodott egyrészt Rassay Károlyra, akit ő szemelt ki a polgári liberálisok vezérének, és a fajvédőkre, akiknek „melegen” tartásával ellensúlyozni és megfélemlíteni igyekezett az amúgy is erőtlén polgári liberális tábor. Antal Istvánnal — tehát az ellenzéki fajvédő Gömbös bizalmasával és ideológusával mondatja ki a Magyar Szemle hasábjain — utalva az osztrák szociáldemokraták 1927-es akciójára —: „Ha a bécsi máglyához intézett dítirambok után akad még Magyarországon polgári politikus — akár a legszélsőbb baloldalon és akár a legdemokratikusabb velleitásokkal is —, aki a magyarországi szociáldemokrata pártot komoly, konstruktív, felelősségteljes faktornak tekinti a közéletben, annak ítélőképessége és tárgyilagossága iránt komoly kétséget támaszthatunk.”¹⁷ Antal István egy évvel később — Gömbös visszatérése után az egységspártba — az egységspártból ezért kilépett Kállay Tibor és a polgári ellenzék kapcsolására utalva — helyeslőleg — a „forradalmi szociáldemokrácia” ellen egyesülendő polgári ellenzék „fontos alkotmányjogi szerepét” hangsúlyozza most már az egységspárt oldaláról.¹⁸

Ez a taktika: a polgári liberálisok megnyerése a „nemzeti demokrata” vonal számára — tehát az ellenforradalmi politikai struktúra még szalonképes ellenzékének szerepére, sikeresnek bizonyult, a polgári liberálisok legtekintélyesebb vezetői, Rassay Károly és Sándor Pál a loyaltás és szocialistaellenesség álláspontjára helyezkedve folytatták ellenzéki tevékenységüket. Amikor az OTI választáson Sándor Pál tábora, a Kereskedők Blokkja megegyezést kötött a Nemzeti Blokkal a szociáldemokraták ellen, találóan jellemezte Sándor Pált

szándékozik előadó miniszter úr életbeléptetni, azokat a jövőben is meg fogja tartani a rendőrség. A zsidóünnepekre való tekintettel a razzikiakat előadó miniszter úr most néhány napon szüneteltetni fogja.” „A miniszterelnököt helyettesítő népjóléti és munkaügyi miniszter úr (Vas József — M. L.) a belügyminiszter úr által tett intézkedéseket helyesli, mert arról kapott jelentést, hogy Budapesten közel 10 000 idegen tartózkodik engedély nélkül s a Rombach utcában való-ságos okmánygyárak működnek, amelyek a nem kívánatos elemeket hamis igazoló iratokhoz juttatják.”

¹⁵ *Színai Miklós—Szűcs László*: Bethlen István titkos iratai — kézirat —. Bethlen István levele Szcitovszky Bélához 1927. jún. 21.

¹⁶ OL K. 27 1927. júl. 22. Ezen a minisztertanácsra több a munkásmozgalmat érintő kérdés került tárgyalásra. Szóba került a készülő szakszervezeti törvény is, amely rendelkezéseket tartalmazni szándékozott a szakszervezetek pártpolitikai tevékenységének megtiltására. Itt jelentette be a belügyi államtitkár, hogy a Vági-párt 32 vezető személyisége már ki van szemelve, hogy megmozdulás esetén őrizetbe vegyék őket.

¹⁷ *Antal István*: A bécsi máglya — Magyar Szemle, 1927 szept., 93—96. l. E gondolatot az alábbi „intellemmel” fejezi be: „A mi szocialistáink nem tanultak és nem felejtettek az elmúlt évtized alatt, de legnagyobb tévedésük talán mégis ott van, hogy róluink, polgári társadalomról is azt hiszik, hogy mi sem tanultunk és mi sem felejtettünk.”

¹⁸ *Antal István*: A politika októbere — Magyar Szemle 1928. nov., 298—303. l. „Egy ilyen egységes, szervezett, komoly polgári ellenzék — írta Antal — nagy mértékben hozzájárulna a magyar parlamentarizmus normális életfunkcióinak a kialakulásához és egyben lehetőséget nyújtana arra, hogy a kormányelnök — amint ezt az egyik beszédében jelezte is — megtalálja az államügyek vitelében a becsületes együttműködés lehetőségét a parlament túlsó oldalával is.”

és híveit Faragó László a Szocializmusban, megállapítva: „Sándor Pál előtt ki- mondják azt a nagy szót, hogy »nemzeti« és Pali bácsi rögtön kancatejet ivó, a Sulchan Aruchot nyereg alatt puhító, kelevézes és kacagányos magyarrá formálódik.”¹⁹

Az 1927—29-es országgyűlési időszak törvényhozását a bethleni diktatúra megerősítésére irányuló törekvés jellemezte. Vonatkozott ez elsősorban az ügy- nevezett közigazgatási reformtörvényre, amely mind a vármegyei, mind a tör- vényhatósági — egyébként is antidemokratikus — autonómiát erősen korlátozta a centralizált bürokrácia javára. Amikor 1929 januárjában a kormánypárti képviselői értekezlet elfogadta a törvényjavaslatot, a szociáldemokrata álláspont találónak bizonyult: „Amit a vármegyei dzsentrí századokon át elvetett, azt learatja a diktatúra.”²⁰ Szociálpolitikai téren megsemmisítették a munkásbizto- sítás önkormányzatát, egyidőben a biztosítás terheit az 1927. évi XXI. t.c. a duplájára emelte. Adós maradt viszont az állandóan szőnyegen forgó munka- nélküli biztosítással, amelyet a GyOSz nyomására levettek a napirendről. A háborús kivételes hatalom, összes jogi következményeivel továbbra is érvényben volt és a választójogi reform terén sem történt semmi.

A parlament tevékenysége egyébként is a teljes érdektelenség jegyében folyt. Móricz Zsigmond egyik riportja szerint átlag húsz képviselő volt jelen a Ház ülésén 1927 első felében²¹, és amikor az egyik képviselő e részvétlenséget szóvá tette, Bethlen ismert cinizmusával szólt közbe:

„Hogyan tegyem az üléseket látogatottakká? Mit csináljak, hogy meg- teljenek a karzat és a padosrok? Hát az én kötelességem, hogy valami attrakció- ról gondoskodjam? Csak nem kívánja a képviselő úr, hogy Josephine Bakert szerződtesse.”²²

A húszas évek végére Rassay segítségével Bethlen „konszolidálta” a polgári liberálisokat, a másik oldalon megegyezett Gömbössel, aki 1928. szeptember 6-án feloszlatta a fajvédő pártot és mint honvédelmi államtitkár bevonult az egységspártba. Tudta, hogy ott nem kis számban ülnek elvbarátai, ezt még 1927-ben megmondta a képviselőházban első — ellenzéki — felszólalásában.²³ A szakítás Bethlen és Gömbös között rövidéletű és taktikai jellegű volt csupán 1923 és 1928 között, a képviselőházi mandátumot 1927-ben már Bethlen szemé- lyes utasítására biztosították Gömbösnek az abádszalóki nyílt szavazásos kerületben. És Bethlen visszahozta Gömböst, hogy ellensúlyozza pártja „mér- sékelt” szárnyát. Beült Tisza István örökségébe, de melegen tartotta a vasat a fajvédők táborában is, helyreállította a „nemzeti egységet” — ahogy ő értette, személyes hatalmával reprezentálva azt.

¹⁹ Dr. Szekszárdi László (dr. Faragó László álneve — M. L.): Sándor Pál, Haller István és a többiek, Szocializmus, 1929. jún. 9. 191—192. l. Sándor Pál hajlandónak mutatkozott „agrár” húrokat is pengetni hazafiságát bizonyítandó 1929. márc. 20-i parlamenti interpellá- ciójában. Hasonló megnyilatkozása volt az OMKE 25 esztendőjubiláns közgyűlésén, ahol Apponyi, az agráriusok és a kereskedők egységének fontosságáról beszéltek, kiemelve, hogy e három irányzatot a hazafiság köti össze. OMKE 1929. máj. 5.

²⁰ Várnai Dániel: Dandin Gyurkákék sorsa. Szocializmus, 1929. febr. 7. 41—43. l.

²¹ Móricz Zsigmond: Tisztelt Ház. — Az Est, 1927. nov. 17. ill. Móricz Zsigmond: Riportok 1920—1929. Szépirodalmi Könyvkiadó. 1958. 61—62. l.

²² Hegedüs Kálmán: Belpolitikai Szemle. Az új házszabályok — Magyar Szemle, 1929. jan., 77. l.

²³ Gömbös többek között ezt mondotta: „a padosrok között sokan ülnek (ti. fajvédők — M. L.), akik nem fajvédő zászló alatt jöttek be.” Országgyűlési Napló, 1927. márc. 22. II. köt. 87. l.

Bethlen döntőbírói szerepe az agrár—merkantil ellentétben

A Bethlen vezette — ellenforradalmi csoportok közötti kompromisszumra épült — koalíció belső ellentétei a 20-as évek második felében döntő módon a gazdaságpolitika szférájában jelentkeztek. Elsősorban azért, mert a bethleni kormányzás kezdettől fogva eleve kizárta a gazdasági szféra legjelentősebb exponenseit a politikai vezetés legfelső szintjéről. Ennek következtében elsősorban — az uralkodó osztályok belső viszonylatában — a gazdasági szférában vált lehetségessé és szükségszerűvé a pozicionális harc az agrárius és merkantil gazdaságpolitikai irányzat között. A gazdaságpolitikai ellentétek — éppen a fenti ok miatt — nem pártkeretekben, tehát gazdaságpolitikai pártprogramok egymás elleni harcában jutottak kifejezésre, hanem főleg az egyes pártkereteken belül. És miután politikai hatókörét tekintve gyakorlatilag egyetlen párt gyakorolta a hatalmat, az agrár-merkantil párviadal is elsősorban az egységspárton belül folyt, támogatva ellenzéki vagy kormánytámogató csoportoktól.

Bethlen a gazdaságpolitikát — akárcsak általában a belpolitikát — a külpolitikának alárendelt kategóriának tekintette, gazdaságpolitikai állásfoglalása mindenkor — így az 1927-es országgyűlési győzelem után is — taktikai megfontolásokra épült, magatartását a liberális és kötött gazdálkodás közötti lavírozás jellemezte. Az állami beavatkozás különböző érdekektől kívánt igénye ugyanúgy mint a szabadkereskedelem és szabadverseny híveinek ellentétes törekvései továbbra is lehetőséget nyújtottak Bethlen számára, hogy a primérnek számító politikai szféra biztos pozíciójából gazdaságpolitikai döntőbírói szerepét folytathassa és a politikai status-quot fenntartsa.

A vámtarifatörvény és a pénzreform, tehát a Nemzeti Bankra épített hitelszervezet stabilizációja az autarchiára törő és szabadversenyessé gazdaságpolitika egyeztetését juttatta ugyan kifejezésre, de döntő módon a nagybankok és a nagyipar érdekeit szolgálva. Egyik „fővonala” ennek a gazdaságpolitikának a külföldi kölesönök felhajtása volt, a harci terület pedig e kölesönök felhasználása, ahol szintén megütköztek az agrár-merkantil csoportok. Az agráriusok már közvetlenül a vámtarifatörvény után jelezték elégedetlenségüket — ennek politikai kifejezője Gaal Gaszton volt —, a választások után pedig politikai és gazdasági indokoktól egyaránt vezetettve újból hangot adtak nemtetszésüknek — támogatva az állami bürokrácia fajvédő szárnyától.

A kormányon belül is mutatkoztak bizonyos ellentétek gazdaságpolitikai kérdésekben, bár ezeket nem kis mértékben a tárcák helyzete és nem is a miniszter személye határozta meg. A gazdasági tárcák — struktúrájuk és a hagyományai következtében — a szabad versenyessé irányzatot részesítették előnyben. Ezt tükrözte Bud János pénzügyminiszteri bemutatkozása 1927 februárjában,²⁴ az agrárius nyomás azonban ugyanakkor növekedett. Ennek hatására hívta fel Bethlen az 1927. június 24-i minisztertanácson a közgazdasági tárcák minisztereinek figyelmét arra, hogy tegyék beható tanulmányozás tárgyává az ország vámpolitikáját.²⁵ „Óhajtandónak tartja — jelentette ki ez alkalommal —, hogy általános magasabb közgazdasági érdekből és szempontból az ország egész vám- és tarifapolitikája revízió alá vétessék, hogy ezáltal magasabb közgazdasági érdekből harmonikus egységes gondolat érvényesüljön egész közgazdasági politikánkban.” Bethlen az állami beavatkozás szükségességét jelezte, amikor ugyanitt

²⁴ ON I. köt. 60. és köv. 1. — 1927. febr. 10-én Bud hangsúlyozta, hogy a liberális gazdálkodás helyreállítását reméli „a szabad mozgást a gazdasági életet és tőkét illetően”

OL K. 27 1927. jún. 24-i minisztertanács jegyzőkönyve.

kijelentette: „Kell, hogy a kormánynak legyen egy erősen körvonalazott közgazdasági politikája és azután fogja a kormány a részletkérdések dolgában az érdekeltségeket meghallgatni.” Bethlen részéről ezúttal is taktikai lépés volt az állami beavatkozás megcsillogtatása, mert bár mindenkor hangoztatta agrárius mentalitását — társadalmi és érzelmi szálai ide fűzték —, nem habozott háttérbe szorítani az agrárius érdekeket, ha stratégiai célkitűzése — a revízió — ezt látszott számára indokolni. A vámtarifatörvény és a Nemzeti Bank alapítása esetében is a merkantil irányzat javára döntött, de taktikusan áthárította a felelősséget. Ezt tette már 1923-ban, amikor a Nemzeti Bank alapításakor — mindent megígérve a Bernát István vezette gazdaküldöttségnek a benyújtott memorandumra válaszolva — Kállaynak a bank önállóságát hangoztatva kibújt az ódium elől.

Bethlen — döntően látszólagos — korrekciós gazdaságpolitikai jelzései az agráriusoknak és a fajvédők vezetete állami bürokráciának szóltak és többnyire szírehangnak bizonyultak, de a diktatúra fasiszta jellegéből adódóan a hatalmat személyesen reprezentáló Bethlen egy-egy taktikai kijelentése „önállósult”, megindított bizonyos gazdaságpolitikai és társadalmi mozgást, a dolgok logikája folytán az állami beavatkozást igénylők körében gyűrűzött és érlelődött. A fajvédők, különösen Gömbös államtitkári kinevezése után, belülről folytatták pozíciószerezési harcukat, Bethlent, mint az állami beavatkozás igénylőjét tolva előre zászlóként. A fajvédő-agrárius szövetség körvonalai már ekkor bontakozóban vannak, de a szövetség látható deklarált feje még sokkal inkább Bethlen, mint Gömbös. Az előbbi gesztusokkal „engedi”, az utóbbi lojalitást mutatva „hirdeti” e hiedelmet — mindkettő taktikából, bízza a másik társadalmi alárendeltségében illetve „nagyúri” gyanútlanágában.

A gazdaságpolitikában — mint egyebütt is — Bethlen a korrupció lehetőségét biztosítva támogatja az állami bürokrácia fajvédő szárnyát és e szférában szövetségben haladó agráriusokat elsősorban a szövetkezetek területén. Különböző fórumokon, de a minisztertanácsokon is jóformán állandóan témát képeztek a Hangya és Futura hitelügyletei, deficites tevékenységük. Az 1927. augusztus 12-i minisztertanácson a kormány merkantil beállítottságú tagjai, elsősorban Bud pénzügyminiszter és Walkó külügyminiszter erősen bírálták a szövetkezeteknek nyújtott pénzügyi támogatást, az igazgatósági létszámot, az állandóan napirenden levő pazarlást, korrupciót és hozzánemértést, ami a szövetkezeteket jellemezte. Bud odáig „merészkedett”, hogy a 2 millió aranykorona segély helyett hitelt javasolt. Felsőszíre kerülnek a földművelésügyi minisztérium vezető beosztású hivatalnokainak, akik egyben a Hangya és Futura igazgatósági tagjai, nepotista és csalárd üzleti manipulációi (pl. a gabonaexport Egyiptomba 1928 őszén). A Futura és más szövetkezetek liquidálását Bethlen minden esetben megakadályozza, ezt teszi az 1929. július 12-i²⁶ minisztertanácson is, ahol szinte a kormány minden tagja negatív álláspontra helyezkedik. Bethlen egész miniszterelnöksége idején megvédi az agráriusok és fajvédők közös gazdaságpolitikai érdekeit megtestesítő szövetkezeteket — kizárólag taktikából, de eredményesen őrizve ezzel a látszatot és kézben tartva a politikai szféra számos lekorruptált szereplőjét. (Nagyatádi példája gyümölcsözőnek bizonyult.) A panama és korrupció, igazgatósági tagság és osztalék, a versenytárgyalások helyett monopolhelyzetben levő munkavállalás, egyéni érdekeket szolgáló beruházások — ezek voltak a bethleni gazdaságpolitika valódi „elvi” ismérvei, gazdasági programot

²⁶ OL K 27 1929. júl. 12-i minisztertanács jegyzőkönyve.

a Bethlen vezette egységspárt soha nem adott, mert ilyenrel nem is rendelkezett. Még a TESz is hiányolta ezt egy 1928 szeptemberében a kormányhoz intézett memorandumában, követelve gazdasági minisztérium felállítását.²⁷ Bethlen ennek azután szokásos kompromisszumos módon tett eleget, létrehozta a minisztériumot a fajvédők és agráriusok kívánságára és kinevezte élére a merkantil gazdaságpolitikát képviselő Bud Jánost.

1928 őszén hozza vissza Bethlen Gömböst és ez egyben jelzést sejtet, hogy a kormány gazdaságpolitikájában az állami beavatkozás éle előtérbe kerül. A merkantil és annak szabadversenyt hangoztató, de a hitelpolitika tekintetében monopolista szárnya azonnal gazdaságpolitikai vétőt jelent be. Popovics Sándor, a Nemzeti Bank elnöke, a magyarországi fináncetke vezető gazdaságpolitikai exponenseinek, Teleszky Jánosnak és báró Harkányi Jánosnak elvbarátja és állami funkciót viselő képviselője levélben jelzi nemcsak a pénzügyminiszternek, hanem a miniszterelnöknek is aggályait és ellenvetéseit.²⁸

Popovics emlékeztette Bethlent, hogy a szanálás alapelve a „kapitalista-individualisztikus rendszer” és „a forgalmi szabadság” helyreállítása volt, amit a jövőben is következetesen érvényesíteni kell. Ezután a bethleni diktatúrában szokatlanul éles bírálát következnek: „Nem kívánok ezúttal annak a taglalásába bocsátkozni — írja levelében —, vajon a közgazdasági, pénzügyi s kormányzati politika az állandósítás említett feltételeinek az elmúlt esztendőben megfelelt-e? Egyáltalán nem kívánok rekriminálni. Kizárólag azokra a tervekre szorítokozom, amidőn alábbi észrevételeimet megteszem, amelyek a jövő teendőit, illetőleg kormánynyilatkozatokban meg nem cáfolt hírlapi közleményekben, előterjesztett javaslatokban, kormánykezdeményezésekben megnyilatkoztak.” Ezután felsorolja konkrét ellenvetéseit: tiltakozik az olyan gazdaságpolitikai tervek ellen, mint a hitelszervezet reorganizációja, a hitelintézetek kötelező fúziója, a részvényjogi reform, olyan intézkedések ellen, mint a betétek elhelyezésének szabályozása, időszaki mérlegek kötelező publikációja, kamatszabályozás, vezetők javadalmazásának szabályozása stb. Összefoglalva megállapítja a gazdaságpolitikai kezdeményezésekről, hogy „ez egyik megnyilatkozása annak az uralkodó vállalatellenes gondolkodásnak és az etatizmusra való, a gazdasági életre máris nagy súllyal nehezedő törekvésnek, amelyet gazdasági állapotaink további alakulása szempontjából annyira veszedelmesnek” tart. Visszautasítva minden az állami beavatkozásnak ilyen irányú kísérletét figyelmeztetően inti Bethlent: „Az elszegényedett középosztályból származó, a való élettől eltávolodó hivatalnoktestület, talán félre is ismervé a vezetés intencióit, a felsőségnek tetsző, érdemeket szerző működést vél majd kifejteti akkor, amikor a végrehajtás során konkrét intézkedéseivel a vállalatok működése elé apróbb-nagyobb akadályokat fog gördíteni.”

Popovics a gazdasági szférában érzékeli a háború utáni dzsentri életérzés új vonásait — a dzsentri réteg „Krúdy”-san dekadens kis csoportja mellett — a gazdasági és politikai területen egyaránt kombattáns ezért a társadalmi mozgásban mérvadó szárny fasizálódó megnyilatkozásait, amelyek az aktatologatástól az antikapitalista demagógiáig, a strohmannságtól az osztalék állami beavatkozás útján végrehajtott kisajátításáig illetve a politikai hatalomban való fokozott részesedés követeléséig terjedtek. Bethlen — bár nem rendelkezett közgazdasági műveltséggel — taktikai szakaszokon belül tudott számolni a

²⁷ OMKE 1928. szept. 8. — A lap idézi a memorandum ama kitételét, hogy „nálunk a politikai pártoknak gazdasági programjuk nincs”.

²⁸ Popovics Sándor levele Bethlen Istvánhoz 1928. szept. 11-én — *Szinai M.*: i. m.

realitásokkal. Részéről minden ígéret és nyilatkozat a gazdaságpolitikai status-quo fenntartását célozta, nem vette komolyan azt a veszélyt, amire Popovics felhívta a figyelmét, tehát az „őrségváltást” leső fajvédő gárda készülődését. A „fontolva haladás” jelszavával végül a minisztertanáccsal felhatalmazást adott az igazságügyminiszternek 1929. április 5-én a kartelltörvény előkészítésére,²⁹ de olyan gazdaságpolitikai intézkedésekben, mint az adórendszer, lakbérek rögzítésének meghosszabbítása, Bethlen szilárdan védte az állami bevételeket és a tulajdonosok érdekeit. Az adórendszerről maga a pénzügyminiszter ismertette el³⁰ a felsőházban, hogy közteherviselés szempontjából az ország első helyen áll Európában. A kereskedelmi tőkészek egyes vezető csoportja ugyanúgy, mint a kormánypárt agráriusai egyaránt élesen bírálták a kormány adópolitikáját. Madarassy-Beck Gyula szerint az adópolitika „automatarendszer, amelyben egyik oldalon bedobják az adóvégrehajtásból származó bútorokat, párnákat, lovat, kocsit vagy tehenet, hogy azután a sok retortán keresztülmenve kiugorjon a gépből — egy miniszteri Minerva kocsii”.³¹ Erdélyi Aladár és Klein Antal az egységspárt agráriusainak hangadói már 1928 nyarán ellenzéki módon nyilatkoztak a pénzügyi kormányzat politikájáról,³² de Popovics is bírálta „a közterheknek a mobil tőke ellen irányuló tendenciáját”.³³ Az elégedetlenség olyan méretűvé vált, hogy Wekerle 1929 márciusában kormánybiztosságot hozott létre az adóhátralékok átvizsgálására és esetleges törlésére. Az adóprést reprezentáló adópolitika „szokásjoggá” avatta az adócsalást és az adóhivatali apparátus korrumpálását.

Bethlen lavírozása a gazdaságpolitikában³⁴ 1929 ősziig eredményesnek bizonyult, a lappangó, felszínre bukkanó gazdasági érdekellentéteket egymás ellen játszotta ki, ugyanúgy, mint a politikai szférában, nyilatkozataiban engedett az állami beavatkozást igénylőknek, személyi cseréket eszközölt a gazdasági tárcák élén, de gondosan vigyázott, hogy ezeken a helyeken a merkantilisták bizalmát élvező személy maradjon minden esetben. Saját pártján belül — joggal — épített a közgazdasági ismeretek hiányára, a mamelukok szilárd többségére és a megcsillogtatott, jó magaviseletért juttatott mandátumok, közjegyzőségek, moziengedélyek vagy felsőbb szinten igazgatósági tagságok varázslatos erejére. Ez a taktikai alapállás rövid távra tökéletesen beváltnak tűnt, hiszen Gömbös és csapata visszatérve a kormányzatba, ismét Bethlent és gazdaságpolitikai irányát látszott erősíteni, amit Antal István vezére megtérése után³⁵ a Magyar Szemlében is nyugtázott. A bethleni gazdaságpolitika — taktikai húzások segítségével — biztosította a finánctőkének a nemzetközi hitelszervezetekkel való zavartalan kapcsolata révén az állandó, magas profitot, de ennek kompromisszumos ellenértékeként az államháztartásnak mérlege 1929-re feleslegekkel zárult (öt év alatt az állam adóbevétele 815 millióról 965 millióra emelkedett). A gazdaságpolitikai kompromisszum, amely a politikai kompromisszum alá-

²⁹ OL K 27 1929. ápr. 5-i minisztertanács jegyzőkönyve.

³⁰ Wekerle Sándor felsőházi beszédét a fajvédő álláspont kormánypárton belüli hang: súlyozásával emelte ki Antal István, ezzel is dokumentálva, hogy a középosztály érdekeit képviselik elvharátai, elsősorban a vezér, Gömbös Gyula. — *Antal István: Primo vivere.* — Magyar Szemle, 1928 szept.—dec. 395—398. l.

³¹ OMKE 1929. jan. 12.

³² OMKE 1928. aug. 18.

³³ OMKE 1929. jan. 12. idézi Drucker Géza, az OMKE alelnöke egyik előadásában.

³⁴ A liberális ellenzék álláspontját fejtegeti — Rassayt kiemelve — az OMKE „Hol a hiba” c. cikke, miután összefoglalja Bethlen és Rassay hírlapi vitáját. OMKE 1929. okt. 19.

³⁵ *Antal István: Őszi ülészak előtt.* — Magyar Szemle, 1928 szept., 84—88. l.

rendelt tényezője maradt, megerősítette a gazdasági szférában a nagybankok döntő súlyát és a gazdasági élet irányításában annak vezetőszeretét biztosított — a Bethlen vezette állami bürokrácia ellenőrzése és jóváhagyása segítségével. Mindkét fél átmenetinek tartotta ezt a kompromisszumot: a fináncetöke várta az alkalmat, hogy gazdasági súlyának megfelelően elfoglalja helyét a politikai szférában, Bethlen taktikázni vélte a revízió általa elképzelt célja érdekében, az állami bürokrácia pedig növekvő önsúlyától hajtva kutatta a terjeszkedés és pozíciószerezés irányát a politikai és gazdasági szférában egyaránt. Az agráriusok nem egységes tábora a politikai hatalomban részesedve, bár azt is keveselve, a gazdasági szférában egyre súlyosabb terhekkel megrakottan kereste a kiutat azokban a gazdaságpolitikai alternatívákban, amelyek az agráriusok javára igényelt állami beavatkozás irányzata illetve az állami beavatkozást elvető, szabadversenyessé, az állami bürokráciát és az adóterheket leépítő, a vámtarifát megváltoztató, deflációs pénzügyi politikát mérséklő gazdaságpolitikai törekvések között mutatkoztak.

A bethleni kormányzat e status-quot vigyázó gazdaságpolitikája, amelynek ugyanakkor legjellemzőbb ismérve — éppen Bethlen már vázolt politikai szemlélete folytán — a teljes koncepciótlanság volt, 1929 őszén szembekerült a gazdasági világválsággal és annak magyarországi jelentkezésével.

Külpolitika és revízió

Az ország katonai és pénzügyi ellenőrzésének megszűnése, majd ezt követően Mussolini Olaszországának Magyarország iránt baráti gesztusokat mutató érdeklődése — párosulva a belpolitikai sikerekkel — lehetővé tették Bethlen számára, hogy kitűzött stratégiai célját, a revíziót megvalósítandó, külpolitikájában is új taktikai szakaszt indítson el. Az ellenőrzés megszüntetését Bethlen fordulópontnak ítélte ahhoz, hogy Magyarország és az európai status-quo ellen fellépő nemzetközi erők között kapcsolatot teremtsen, most már nemcsak illegális vagy félhivatalos formában, hanem államközi összeköttetések, diplomáciai kezdeményezések útján. Bethlen revíziós — egész stratégiáját irányító — koncepciójának az a meggyőződés volt az alapja, — és ez a nemzetközi helyzet megítélését tekintve reálisnak minősíthető —, hogy a versailles-i békerendszer nem állhatja ki az idő próbáját, a győztes hatalmak közti, továbbá a győztesek és legyőzöttek közötti ellentétek nem csökkenő, hanem növekvő távlatnak. E reális megítéléssel, amely nemzetközi látószögből fakadt, a konkrét külpolitikai taktika kidolgozásában már nem tudott egy szinten maradni. Felismerte ugyan a nemzetközi erőviszonyokban érelődő mozgást, változást, de eltúlozta, felnagyította Magyarország szerepét és lehetőségeit, a függetlenségek erdélyi szárnyának nacionalista hagyományait követve nem tudott túllépni a hungarocentrikus szubjektívista külpolitika korlátain.

A bethlengábori — nacionalista szemlélettől idealizált — diplomáciai letéteményeseként Bethlen István a külpolitikai mozgás alternatíváját kizárólag a nagyhatalmak kapcsolatában, harcában, erőviszonyaiban ismerte fel, kiiktatta a kis nemzetek összefogásának, együttműködésének mint erőtényezőnek a szerepét, és egyszerűen nem vett tudomást a társadalmi mozgásnak a nemzetközi helyzetre gyakorolt hatásáról. Kétségtelen, hogy az olasz fasizmust rokonszenven figyelte, de amikor bizalmasát, Prónay Györgyöt 1927 nyarán Olaszországba küldte, elsősorban olyan információk gyűjtésére utasította, amelyek Mussolini külpolitikai terveire vonatkoztak, és bár kezdettől fogva ellenszen-

vezett a weimari demokráciával, mindvégig perdöntőnek tartotta a magyar—német viszony alakulását. Franciaországot a kisantant bázisának tekintette, tehát eleve mint Magyarország érdekeinek elsőszámú nagyhatalmi ellenfelét kezelte, a Szovjetunióban sem elsősorban a társadalmi forradalom nemzetközi letéteményesét látta, hanem egy jövőző európai nagyhatalom képviselőjét — annál is inkább, mert nem hitt a szovjet uralom internacionalista jellegének tartósságában.

A bethleni külpolitika megítélésében Gratz Gusztáv helyesen állapította meg, hogy Bethlen kezdettől fogva elvetette a kisantanttal való megegyezés alternatíváját és az európai status-quo-nak a nagyhatalmak által történő megváltoztatásához, annak esetleges alakulásához igyekezett szabni diplomáciáját. Első lépése az 1927 áprilisában megkötött magyar—olasz barátsági és döntőbíróági egyezmény és az ezzel egyidőben létrejött titkos konzultatív megállapodás az újonnan meghirdetett „aktív” külpolitikának volt első, a belpolitikában óriási diplomáciai győzelemnek meghirdetett eredménye.³⁶ E két egyezmény formailag nem jelentett elkötelezettséget Magyarország számára, de az olasz orientáció mellett történt nyílt állásfoglalást a nemzetközi politikában szövetségi viszony létrejöttének tekintették, annál is inkább, mert ezzel lezárult az a kezdeményezés is, amely az 1926. évi magyar—jugoszláv kapcsolatok alakulásában bizonyos perspektívát engedett sejtetni.

Bethlen 1927 áprilisi és 1928 áprilisi olaszországi látogatása után minőségileg új hangot ütött meg bel- és külpolitikai nyilatkozataiban, amelyek összekapcsolásában most már egyértelműen a revízió képezte a „keresztény és nemzeti” államrezon jelképét, olyan beállításban, hogy a nemzetközi revíziós erők élén Mussolini Olaszországa, Magyarország szövetségese és támogatója áll. A revízió nyílt követelése első ízben 1928. március 4-én Debrecenben hangzott el Bethlen részéről határozott formában a status-quo ellen: „mi fajunk egyharmadáról örökidőkre le nem mondhatunk — jelentette ki. — Ezt igazságul elfogadni nem tudjuk és a magyar nemzet kapura szögezné azt az államférfit, aki egy második Trianont aláírna. Ha ilyen lokarnói szerződést, mint önérzetes nemzet alá nem írhatunk, mert nem áll a béke érdekében, akkor még kevésbé mehetünk bele valamilyen gazdasági blokkba vagy dunai konfederációba, mert ezek a lokarnóinál messzebbmenő konstrukciók. Ezek egy Lokarno és még valami, s ez a valami is a mérlegünk terhét rontaná, mert gazdasági érdekeinket adnánk fel ezáltal.”

Bethlen elképzeléseiben a kisantant belső lazulása mint realitás szerepelt. Az olasz—magyar szövetséget is elsősorban Románia ellen vélte eredményesnek. Hasonló elképzelés vezette a Szovjetunióval keresett kapcsolatban is. Voltak is erre valóban konkrét jelek. A Veldesben 1926 júniusában tartott hatodik értekezlet egy nappal a kitűzött határidő előtt zárult, anélkül, hogy a kisantant államok közös nevezőre jutottak volna. Egy évvel később, 1927 májusában Joachimstalban sem sikerült a kisantant államai között fennforgó ellentéteket elnémitani. Beneš és *Mitilineu* pohárköszöntői — ha finoman is — érzékeltették a differenciákat a nyilvánossággal. Az 1928 augusztusában Bukarestben megtartott értekezlet deklarációjában is csak egyetlen kérdésben volt egység: a trianoni határok megvédésében, egyedül ebben vállalták a szolidaritást a

³⁶ A bethleni „aktív” külpolitika vázolására lásd: *Maria Ormos*: *L'opinione del conte Stefano Bethlen sui rapporti italo—ungheresi (1927—31)*. Estratto da „Storia contemporanea”. anno II. 1971, n. 2.

kisantant államai. Ezzel szemben a magyar kormány mindent elkövetett, hogy a trianoni szerződés revíziójának gondolatát belevigye az európai közvélemény állandó napirendi problémái közé, méghozzá a szervezett propaganda olyan beállításában, hogy a kisantant és Magyarország viszonya akadálya a közép-európai béke perspektívájának. Ezt szolgálta egyrészt az ún. Rothermere-akció, amely liberális nagytőkés körök kezdeményezése, majd a Bethlen-kormány taktikai bekapcsolódása után bizonyos angol — befolyásos jobboldali — körök fellépésével az angol közvélemény egy részének megnyerését célozta. Másrészt ugyanerre irányult az olasz—magyar viszonyban beállott változás: az a tény, hogy Mussolini a nyilvánosság előtt fellépett a magyar revízió gondolatának támogatásával.

A magyar kormány külpolitikai tevékenységében központi helyet foglalt el a „közvélemény megdolgozása”. Bethlen és diplomáciai apparátusa óriási erőfeszítéseket tett — Bethlen londoni és párizsi útjai javították is a légkört, — ekkor kezdte meg a különböző kölesöntárgyalásokat —, de közben — mint ahogyan ez lenni szokott — saját propagandájának is a hatása alá került, többre értékelte az eredményeket a valóságnál. A párizsi magyar követ, Villani 1929 januárjában — igaz nem minden taktikai hátsógondolat nélkül — német kollégájának a magyar—francia viszony bizonyos javulásáról számol be, de azt komolyan gondolja, hogy a francia közvélemény rokonszenve a magyar ügy iránt megnövekedett és a Beneš iránti bizalom megrendült Párizsban.³⁷

A diplomáciai apparátus munkamódszerében a bizáncinusi vonás volt az uralkodó, a jelentések, információk nagyrészt nem elsősorban a realitást, hanem a kormányfő elvárásait tükrözték, akarva-akaratlan desinformáltak a külügyminisztert és ezáltal Bethlent is. A prágai és bukaresti magyar követek általában igen szubjektív oldalról közelítették meg a közeget, amelyben tevékenykedtek, a magyar diplomáciai testület nagy többségében nem volt képes európai horizontról szemlélni a nemzetközi helyzet alakulását. A status-quo gyengülése realitás volt ugyan, de lassúbb és bonyolultabb is, mint ahogy az apparátus érzékelte. Ez a körülmény nem jelentéktelen hibaforrásnak bizonyult.

Ebbe az irányba befolyásolta Walko az apparátust. Egy 1927 augusztusában kelt körrendelete, melyet minden követségnek megküldött, hangsúlyozta, hogy a kisantant tagállamaival semmiféle érdemleges tárgyalásokba nem lehet bocsátkozni esetleges gazdasági együttműködésről. Azzal indokolta, hogy egy ilyen gazdasági integráció megindulása „politikailag rendkívül könnyítené szomszédaink helyzetét velünk szemben és megnehezítené minden, a trianoni határoknak még békés úton is esetleg elérhető megváltoztatási lehetőségét”. Ezt az irányvonalat továbbfejlesztendő egy 1929. május 2-i körlevél leszögezi, hogy az etnikai elv hangoztatásával és az azon nyugvó részleges revízióval nem szabad veszélyeztetni azt, hogy egy megfelelő szituációban a kormány elérhesse „a revíziót”, tehát a teljes, vagy a lehetségesen maximális revíziót. Ez a megfontolás vezette a kormányt, amikor igen határozottan szembefordult a Rothermere-akcióval — az etnikai elvre és bizonyos demokratizálásra épített revíziós elképzelésekre, amelyben liberális körök is érdekelve voltak.

A magyar és olasz érdekek megítélésében, pontosabban az érdekek egybeesésében Bethlen szintén túlbecsülte a valóságot, ebből származott aktív külpolitikájának eltolódása, tehát bizonyos egyoldalúsága, amellyel a maga elé

³⁷ OL AA K 112 349/53 1929. jan. 18. — A párizsi német követ jelentése a magyar—francia viszony alakulásáról.

vázolt alternatívák közül az olasz—magyar kapcsolatok elmélyítését annyira előnyben részesítette. A német—olasz viszonyban, annak javulásában, vélte Bethlen az európai status-quo felsorakozó nagyhatalmi alakulást felismerni, ezen munkálkodott és az eljövendő német—olasz blokkban akarta Magyarország helyét, méghozzá a csatlakozó kis államok sorrendjében első helyét biztosítani. Közép-Európa új rendezési elvét ettől a várható szövetségtől és e szövetség hegemoniájától várta a német és olasz befolyás paralizálását és ennek az egyensúlynak a taraján Magyarország politikai befolyásának növekedését, sőt a Monarchia utódállamai közötti hegemoniáját. Ezt az elképzelést szolgálták azok a tervek, amelyeket 1927-ben és 1928-ban Milanóban felvetett és elfogadott. A legfontosabbak: Magyarország olasz segítséggel való felfegyverzése, Ausztriában a köztársasági rendszer megdöntésével az olasz—magyar—osztrák blokk kiépítése, Jugoszlávia izolálása, olasz vezetés alatt egy Balkán blokk létesítése.

A magyar felfegyverzés első eredménye, a szentgotthárdi fegyvercsempézési botrány elsősorban azt bizonyította, hogy az antant hatalmak nem tulajdonítottak különösebb jelentőséget Magyarország fegyverkezési igényének, és így az incidens nem akadályozta meg a katonai szövetség felé teendő újabb lépést: további segítséget a magyar hadsereg felfegyverzésére olasz részről. Ezzel párhuzamosan folyt az osztrák fasiszta katonai erők támogatása, ami Mussolini és Bethlen együttes álláspontjára épült; közösen jelentős összeget áldoztak erre a célra. Részben az olasz érdekek szolgálatában — részben pedig a horvát kérdés leendő rendezésében a magyar érdekek alátámasztása céljából — támogatta Bethlen a horvát usztasa mozgalmat és a macedon szeparatistákat, a balkáni tűzfészek központi forrását. A fehérgárdista IMRO minden balkáni államban — Törökország kivételével — illegális szervezetekkel rendelkezett és minden szeparatista akcióban résztvett, pénzforrásai között az olasz és magyar kormányok nem jelentéktelen súllyal képviseltették magukat. Bethlen ezzel egyidőben igyekezett Törökországban és Bulgáriában is olyan külpolitikai orientációt szorgalmazni, amely Olaszország felé fordul — törekvése azonban eredménytelen maradt.

A német—olasz viszony sem Bethlen elképzelése szerint alakult, bár a legnagyobb külpolitikai erőfeszítéseket éppen ebben az irányban fejtette ki. A német kormánynak — a mindenkorinak — minden alkalommal hangsúlyozta vagy hangoztatta, hogy a magyar külpolitika fővonalát a magyar—német barátság jelenti. Stresemann-nal folytatott személyes beszélgetése is ennek jegyében fogant, igyekezett közvetítő szerepét Mussolini és Németország között kiemelni és felhasználta a diplomáciai fogások minden eszközét, hogy meggyőzze Stresemann-t a Mussolinival való megegyezés előnyeiről. Lekötötte magát — szóban — a németek déltiroli érdekei mellett, átvitt értelemben „hozzájárult” az Anschluss-hoz is. Bethlen egyik legnagyobb tévedése egyébként az olasz—német jóviszonyba helyezett túlzott reménye volt, az a húszas évek végén nem mozdult ki korábbi pontjáról, a német revansista erők még nem tudtak felülkerekedni.

A magyar—olasz kapcsolatokban történt előrehaladás azonban a húszas évek végére megnövelte a Bethlen-kormány diplomáciai tekintélyét — elsősorban belföldön, a revízió nyílt meghirdetése és ennek eltúlzott olasz támogatása következtében. Bethlen éppen — állandóan hangoztatott — külpolitikai sikereit tette kormányzásának, az ellenforradalmi rendszer tíz esztendejének mérlegére, belpolitikai visszhangját tekintve nem is eredménytelenül. Érvelésében a külpolitika, ami egyet jelentett a bethleni államrezonban a revízióval,

tabuként szerepelt. Pártján belül — az ellentéteket elsimítandó — a külpolitikára utalva deklarálta: „Tartsuk távol azt a harcot, amely másodrangú belpolitikai kérdésekben talán köztünk folyik, de ne akarjunk belpolitikát külpolitikai szempontból csinálni.”³⁸ A nagy nemzeti ideálok frazeológiája, így Kossuth Lajos örök érdemeinek és március 15-e ünnepé nyilvánításának törvénybe iktatása a két ház ünnepi ülésein is ezt a célt szolgálta, de a revízióhoz vezető út állomásának tüntette fel a Kellogg-paktumhoz való csatlakozást is, taktikusan előbb egyetértését fejezve ki Berzeviczy Albert és Vészi József külpolitikai fejtegetéseivel, majd Apponyira hivatkozva, így kommentálta a háborúról való lemondást: „a végleges béke nem a nemzetközi perjog javításától várható, hanem a nemzetközi materiális igazság helyreállításától”.³⁹ Így lett a hágai döntőbírósaági egyezmény az optáns ügyben romániai magyar földbirtokosok törvényes kártalanításának kimondása nemzetközi fórumon — ilyen „külpolitikai diadal” a bethleni megfogalmazásban, mindenkor kihangsúlyozva Magyarország külpolitikai sikereiben Mussolini „halhatatlan” érdemeit.

A külpolitikai orientáció és külpolitikai fegyelem Bethlen által meghirdetett dialektikája így érett a kormányzási politika vezérmotívumává, az irányított sajtó és közművelődési propaganda „rendező” elvévé. A harcot ennek érdekében két fronton, a túlzók, tehát nyílt sisakos revizionisták és a „destruktívok”, elsősorban szociáldemokraták ellen vívta a miniszterelnök. A külpolitikai, revizionista érdek nagymértékben szerepet játszott a Bethlen—Gömbös „kibékülésben”, ennek első gesztusa Gömbös Gyula külpolitikai tárgyú előadása volt 1928. április 18-án az Országos Nemzeti Club-ban „Magyarország és Kelet-Európa” címmel, amelyen Bethlen is megjelent. Gömbös „a fehérradikálisok” vezérjelöltje a nyíltsisakos revizionizmus szelidítését is vállalta a Bethlennel kötött szolidaritási paktumban. Az intranzigens fajvédők — és ezek maradtak kisebbségben — Eckhardtra és Bajesy-Zsilinszkyre tekintettek továbbra is, elsősorban a hazai és utódországokbeli ifjúság megnyerését tűzte ki célul revíziós propagandájukban. A kormány külpolitikájának baloldali ellenzéke, így a szociáldemokraták és a kommunisták is a trianoni békeszerződés revíziójának álláspontjáról bírálták és támadták Bethlen külpolitikáját, mint „hivatalos” „kardesörtető” „militarista”, a békét veszélyeztető irányvonalat. Államhatalmi szinten a húszas évek végéig teljes egészében a bethleni koncepció érvényesült a külpolitikában, ezzel párhuzamosan nagy ütemben hódított tért a revíziós eszme nacionalista áramlata a tudati szférában is. Külpolitika és revízió „eggyé” váltak — a taktikai alternatívák fenntartása mellett — „a nemzeti összefogás” permanens elvi meghatározásában.

Л. МАРКУШ

СИЛЫ РЕЖИМА НА СЛУЖБЕ КОНЦЕПЦИИ БЕТЛЕНА О ВЛАСТИ

(Резюме)

Автор статьи исследует вопросы внутренней, внешней и экономической политики и правительственной системы Иштвана Бетлена в период 1927—1929 гг.

В конце 1926 года закончился первый период консолидации контрреволюционной структуры консервативного типа и фашистского характера. Иштвану Бетлену, в области внутренней политики удалось преодолеть трудности, причиненные делом фальсификации ранка и он считал этот момент — принимая во внимание и происшедшие в международ-

³⁸ *Bethlen István*: i. m. II. köt. 216. l.

³⁹ *Uo.* II. köt. 227. l.

ной обстановке изменения — подходящим для того, чтобы сконцентрировав свои силы, приступить к более активной деятельности в области как внутренней так и внешней политики в интересах достижения своей стратегической цели, ревизии.

В области внутренней политики — до истечения срока полномочий — распустал парламент, не проведя реформы закона об избирательном праве, несмотря на то, что этого требовали от него и отдельные круги его собственной партии. Парламентские выборы 1926—1927 годов привели к безграничной гегемонии партии единства, а в то же время изменился и парламентский состав правительственной партии за счет бывших сторонников Надъатади и в пользу государственной бюрократии. И созданная верхняя палата укрепляла аграрно-консервативные тенденции. Как буржуазная оппозиция, так и социал-демократическая партия вышли ослабленными из выборов, в ходе которых исполнительный аппарат правительства применял террористические методы. В последующие годы со стороны администрации усиливались мероприятия направленные против левых, и, в первую очередь, против легального и нелегального рабочего движения, приближаясь к принципам «защитников расы», вождь которых, Дьюла Гёмбёш в 1928 году снова вступил в партию единства и занял пост государственного секретаря по военным делам, распустил свою партию точнее и она волилась в правительственную партию. Бетлен, который в предыдущие годы использовал буржуазную оппозицию и социал-демократию против «защитников расы», снова заключил союз с лагерем «защитников расы», как политически, так и идеологически стоявшим ближе к нему и теперь, казалось бы, «прирученным».

В области экономической политики, во все более остром споре аграриев и меркантилистов (чему содействовало соглашение о таможенном тарифе), Иштван Бетлен желал играть роль и действительно играл роль судьи. Ввиду того, что чутье реального политика и самостоятельная армия (которая считалась главным средством достижения его стратегической цели) требовали известной поддержки меркантилистов, он предоставлял возможность для усиления своих экономических позиций находящимся в Венгрии кредитной организации, что имело последствия и в определенных сферах политики, в области кредита, промышленности и внешней торговли.

В системе концепции Бетлена о власти, вся внутренняя и экономическая политика во всех решающих вопросах была подчинена стратегической цели, имеющей внешнеполитический характер: той политике ревизии, которую Бетлен пытался осуществить путем расширения целей, обнаружившихся в системе Версальского мирного договора. В этом своем стремлении Бетлен считался с определенными альтернативами, однако, поскольку в любой из этих альтернатив за основу он брал Италию Муссолини, каждая из них раньше или позже — привела бы в тупик. Ни в одной из альтернатив не получила места мысль о соглашении с маленькими государствами Центральной и Восточной Европы, и поэтому концепция Бетлена в конечном итоге не считалась с действительностью, несмотря на то, что Бетлен не исключал и возможности создания дипломатических отношений с Советским Союзом, что было бы направлено против Малой Антанты, и главным образом против Румынии.

L. MÁRKUS

LES FORCES ADMINISTRATIVES AU SERVICE DES CONCEPTIONS DU POUVOIR DE BETHLEN

(Résumé)

Dans son étude l'auteur traite la politique intérieure, extérieure et économique du gouvernement d'István Bethlen pendant la période 1927—1929.

À la fin de 1926 fut close la première étape de la consolidation de la structure contrerévolutionnaire marquée d'un type conservateur et de caractère fasciste. En politique intérieure, István Bethlen réussit à surmonter les difficultés provoquées par l'affaire de la falsification de francs, il jugea donc le temps venu pour concentrer ses forces afin d'engager une activité intérieure et extérieure plus vigoureuse, tenant compte des changements survenus dans la situation internationale, pour arriver à son objectif stratégique, à savoir à la révision des traités de paix.

En politique intérieure, il a dissous, trop tôt, le parlement sans procéder à des modifications de la loi électorale que, pourtant, certains groupes de son propre parti désiraient également. Les élections législatives de 1926—27 apportèrent une hégémonie absolue du parti de l'union, modifiant en même temps la composition des parlementaires du parti gouvernemental, au détri-

ment des anciens partisans de Nagyatádi et en faveur de la bureaucratie de l'Etat. La Chambre Haute renforçait également les tendances agraire-conservatrices. L'opposition bourgeoise et le parti social-démocrate sortirent sensiblement affaiblis de la campagne électorale au cours de laquelle l'appareil gouvernemental eut recours à des méthodes d'intimidation. Pendant les années suivantes, l'administration intensifia les sanctions contre la gauche, en premier lieu contre les ailes légale et clandestine du mouvement ouvrier, elle s'approcha des racistes dont le chef, Gyula Gömbös, rentra en 1928 dans le parti de l'union (parti gouvernemental), accepta le portefeuille de la défense, a dissous son parti, plus exactement le fondit dans le parti gouvernemental. Après avoir manoeuvré l'opposition bourgeoise et les sociaux-démocrates contre les racistes, Bethlen renoua maintenant l'alliance avec ces derniers, plus proches de lui et en politique et pour l'idéologie, qu'il croyait «apprivoisés».

En politique économique l'accord sur les tarifs douaniers renforça le conflit agraire-mercantile. Dans ce différend István Bethlen prétendait à jouer le rôle d'arbitre, rôle qu'il accomplit par ailleurs. Un certain soutien des intérêts mercantiles était dicté par son sens des réalités d'une part et de l'autre par les besoins de l'armée indépendante, instrument principal pour atteindre son but stratégique, il offrit la possibilité aux milieux monopoleurs hongrois du système international du crédit de renforcer leurs positions économiques, ce qui avait ses conséquences inévitables dans certains domaines de la sphère politique, par exemple dans le crédit, dans l'industrie et dans le commerce extérieur.

Dans la conception de Bethlen, la politique intérieure et la politique économique était, dans toutes les questions décisives, subordonnées au but stratégique relevant de la politique extérieure, à savoir à la politique révisionniste que Bethlen comptait réaliser en élargissant les failles survenues dans le régime de la paix de Versailles. Dans ces préoccupations, Bethlen dressait quelques alternatives, mais comme dans chacune d'elles la base dont il partait était l'Italie de Mussolini, elles aboutirent toutes, à plus ou moins longue échéance, à des impasses. La conception de Bethlen écarta, dans chaque alternative, l'idée d'un accord avec les petits Etats de l'Europe centrale orientale, il s'ensuit qu'en fin de compte il ne tenait pas compte des réalités encore qu'il n'ait pas exclu la possibilité d'établir des relations diplomatiques avec l'URSS, qui auraient été dirigées contre la Petite Entente, surtout contre la Roumanie.